

24-26 Nisan 2009 tarihinde Tekirdağ'da "Balkanlar'da Sosyoekonomik İşbirliği ve Kalkınma" alt başlığı altında gerçekleşen "2. Uluslararası Balkan Kongresi"nde (6. Oturum: Balkanlar'da Sosyoekonomik İşbirliği Alanları) Herkül Millas'ın yaptığı konuşmadır.

Sosyalizmin ve milliyetçiliğin sonrasında Balkanlarda işbirliği

Balkanlarda sosyalist deneyimin sona ermesi ve 'demir perdenin' ortadan kalkmasıyla ülkeler arası ilişkiler ve özellikle ticaret ve ekonomik faaliyet yeni bir ivme kazandı. [1] Yirmi yıl önce hayal bile edilmeyen bir hareketlilik bugün doğal sayılıyor. Sınırların daha açık olması her türlü ziyareti – turistik, sportif, akademik, kültürel, ekonomik – kolaylaştırdı. Bir ülkenin yurttaşları başka bir ülkede yatırımlarda bulunabiliyor, hala bazı sınırlamalar olsa da, taşınmaz mala ve toprağa sahip olabiliyor. Ortaklıklar oluşuyor. Borsa aracılığıyla ekonomide iletişim hızla yaygınlaşıyor. Sosyalizm, uluslararası (enternasyonal, beynelmilel) olma iddiası taşıyordu. Bu beynelmilel olmayı günümüzde başka bir anlayışla ve sosyalizm sonrasında, kapitalist sistem sağlamakta. Sosyalizm enternasyonalizmi sınıf birliği temelinde kurmak istemişti, kapitalizm bunu Pazar ekonomisi ve ekonomik çıkar arayışı temelinde oluşturdu.

Balkanlarda kültürel ve siyasi 'miraslar'

Balkanlar bu denli bir yakınlaşmayı ve iç içe yaşamayı daha önce ulus-devletlerinin henüz ortaya çıkmadığı dönemde yaşamıştı. Bunu sağlayan imparatorluklar olmuştur. Bizans ve Osmanlı devletleri, tabii silah zoruyla ve halkların rızasına başvurulmadan, yani hiç de demokratik olmayan bir yöntem ve anlayışla yüzyıllar boyunca halklar arasında bir tür yakınlığı

pratikte sürdürmüştü. O zamanlarda bu birliğin meşruiyeti dini inanca – ekümenliğe (evrenselliğe) veya gaza fikrine - dayandırılıyordu.

Milli devletlerle ve milliyetçilikle bu anlayışlar da tarihe karıştı. Milli devletler ayrı ayrı üniteler oluşturdular, 'milli ve özgün olma' inancını ve ideolojisini savundular ve bu anlayışı yurttaşları arasında yaygınlaştırdılar. Her milletin ayrı ve özgün olduğu ideolojisi zamanımızda bütün ülkelerde temel anlayıştır. Bugün 'birlik sağlayalım' derken uluslar arasındaki ilişkileri kastediyoruz. Ülke içinde bir birliğin varlığı zaten varsayılmaktadır. Yani temel birim uluslar / milletlerdir. (Dikkat ederseniz, bu kongrede de konuşmacıların isimlerinin yanında ülkelerinin adlarının yazılmasına özen gösterilmiştir.)

Yani Balkanlar ve Balkan halkları tarih içinde farklı toplumsal projelerin objeleri olmuşlardır:

1. İmparatorluklarla 'evrensellik' önerilmiştir,
2. ulus devletleriyle 'millilik ve özgün olma' durumu,
3. sosyalizmle 'enternasyonalizm',
4. günümüzde ise 'serbest pazar ekonomisi' ile yakınlaşma. Avrupa Birliği bu son deneyimin sonucudur.

Bu dört deneyimden doğan mirasın izleri günümüzde bir arada yaşıyor olması şaşırtıcı sayılmamalıdır. Ancak bu 'miraslar' her ülkenin içinde ne aynı ağırlıktadır, ne de halklar olarak bizler bu geçmişi aynı biçimde algılamakta ve onlara karşı aynı hisleri beslemekteyiz. Bir an için Türkleri ve Yunanlıları düşünün. Her iki ülkede milli kimlik egemendir. Sosyalist deneyim Yunanistan'da ve Türkiye'de farklıdır: İlkinde bu yolda bir iç savaş yaşanmıştır, ikincide sınırlı çatışmalara neden olmuştur; ama her ikisinde de pratik uygulaması olmamıştır. AB etkisi ise her iki ülkede de önemlidir: biri birliğin üyesidir, öbürü üyeliğe adaydır. Geçmişe bakış da çok farklıdır. Türkler kendilerini Osmanlı döneme yakın hissetmekte, bazı başarılarından kıvanç duymakta, Bizans'a karşı ise ya tarafsızdırlar veya bu devleti eski bir rakip olarak görmektedirler. Yunanlılar ise Bizans'a dini açıdan yakın, siyasal olarak da hayranlık duymaktadırlar. Ve Osmanlı yönetimini yüzyıllar boyu süren bir esaret olarak algılamaktadırlar.

'Algılamaktadırlar' diyorum çünkü günümüzde akademisyenler arasında ulusların kimliğini ve tarihe bakışını bir 'algılama' olarak yorumlarlar. Kimileri 'millet' olgusunu 'hayali bir cemaat' (imagined community), milli kimliğe de bir yapı (construction) demektedirler. Zaten farklı milletlerin ortak bir geçmişe böylesine farklı yorumlar getirmelerinin başka türlü açıklamanın yordamı da yoktur. Tarih 'bilimi' ülkeden ülkeye değişmektedir, halklar geçmişe baktıklarında farklı şeyler görmektedirler. Ulus-devletler içinde vatandaşlar geçmişe baktıklarında bir 'ulusal

açıdan özgün olma durumu' görmek isterler ve zaten bu yönde de eğitilirler. Bundan dolayı her milletin 'mirası' ve 'tarihi belleği' de farklıdır.

'Milli mirasın' bir sorun olarak oluşması

Farklı bir miras algılaması milli devletler döneminde en aşırı noktasına vardı. Balkanlardaki savaşların ve yakın geçmişteki siyasi ve kültürel çatışmaların arkasında milli devletlerin kurulmasına neden olan süreç ve milli ideoloji yatmaktadır. Buna 'Balkanlarda millileşme dönemi' diyebiliriz. Bu süreç Fransız Devriminden sonra Sırp ve Yunan örneği ile başlamıştır. Türk milliyetçiliği Balkanlarda görülen en son milliyetçiliklerdendir. Ama sonuncusu değildir ve sonuncusunun hangi milliyetçilik olacağını öngörmek olanaklı da değildir.

Dikkat edilmesi gereken, bu 'milli mirasın' içerdiği eksiklikler, çelişkiler ve tehlikelerdir. Eksikliği, bir milli mirasın tek miras sayılmasıdır. [2] Bu projelerin ortak bir özelliği hayali ecdatlar yaratmasıdır. Oysa Balkanlar'da, yukarıda da işaret edildiği gibi, bir arada yaşamının sonucunda oluşmuş başka kültürel alışkanlıklar ve gelenekler de vardır. Bu ortak gelenekler pek çoktur. Balkanlarda halklar arasında, en doğal bir biçimde dil, müzik, yemek, günlük yaşam, dini alışkanlıklar, siyasi uygulamalar, üretim biçimi, mimari gibi alanlarda alış verişler olmuş ve bunlar içselleştirilmiştir. Ama bu gelişmeleri ulus devletleri hatırlatmaz, tam tersine unutturmaya çalışır ve sonuç olarak da bu ortak yanlar bilinç düzeyine çıkmaz. Milli devletlerde merkezi eğitimle 'milli' sayılan bir geçmiş pekiştirilmiş, başka kültürel etkiler görmezlikten gelinmiştir.

[3]

Çelişki ise, bir yanda geleneğe ve mirasa önem veriliyor görünürken, aynı anda, bir milli mirası oluşturma ve koruma projesi girişi ile, aslında gerçekten var olan bir mirasın inkar edilmesidir.

Milli devletler

yab

ancı saydıkları etkilerden, milli sayılmayan etkilerden kurtulmak uğruna, var olanı yok saymakta, hayali bir mirası inşa etmektedirler. Bu milli 'gelenegin' ortaya çıkmasına 'bulma / keşif' (discovery) değil 'icat' (invention) denmesi bundandır.

Ama asıl olumsuzluk bu milli mirasın içerdiği tehlikedir. Milli kimlik ve 'biz' kavramı, ister istemez, yani otomatik olarak 'biz olmayanı', yani 'Öteki' deneni de gündeme getirir. Milliliğin özünü oluşturan bu 'biz-Öteki' karşıtlığı milli bir miras gibi eğitim yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılır. 'Öteki' denen güçler kimi zaman milli ve tarihi düşman sayılmıştır, kimi zaman olumsuzluklar içeren milli bir tehdit, kimi zaman ise kültürel milli kimliğimizi tehlikeye koyan yabancı. Balkanlarda okutulan okul kitapları ile ilgili çalışmalar bu konuda yeniden üretilen ön yargılar konusunda çok değerli bilgiler vermiştir. Halkların biri birini nasıl gördüklerini ortaya koyan kamu oyu yoklamaları da bu oluşturulan ön yargılar konusunda pek şüphe bırakmamaktadır.

[4]

Avrupa Birliği ve önündeki 'miras' engeli

Günümüzde en etkili toplumsal girişimlerinden biri sayılan Avrupa Birliği projesi gelecekte Balkanları kapsaması ve yörede etkili olması muhtemeldir. Bu projenin amacı, siyasi ve kültürel bir ortaklık içinde ülkeler arasında var olan farklılıkları gidermek ve ortak bir gelişmeyi sağlayarak barışı ve halkların mutluluğunu sağlamaktır. Ülkeler arasında var olan bazı farklılıklar bu projenin karşısında 'engeller' olarak belirir. Bu engeller, teknoloji, gelir, bilgi birikimi, yönetim, hukuk gibi alanlarda var olan farklılıklardır. Ama gözden kaçan, unutulmuş veya unutulmak istenen başka bir farkın da var olduğudur. Bu, halkların geçmişte baktıklarında farklı şeyler görmeleridir, yani farklı tarihi yorumlarıdır. Bu farka 'farklı kimlik' da diyebiliriz. Ülkeler ve halklar arasında yakınlaşmanın sağlanması için milli önyargıların var olmaması gereklidir. Ancak bu tür önyargı sorunları bütün Avrupa'da yaşanmaktadır ve bunlar Avrupa Birliği'nin sağlanmasının karşısında bulunan en önemli sorunlardan biridir. AB yalnız bir zenginleşme projesi olarak düşünülmemiştir, İkinci Dünya Savaşından sonra uygulanmasına başlatılan bir 'savaşlara son verme' projesidir. Hatta bazı yorumcular bu girişim için 'dünyada yaşanan en büyük barış projesidir' demişlerdir.

Ancak AB projesinin karşısında bir engel olarak milli devletlerin 'hayali milli miras' anlayışı bulunmaktadır. 19'uncu yüzyıl milliyetçiliğinin etkileri Balkanlarda hala canlıdır ve işlevlidir. Oysa 'Ötekileştirilmiş' komşular, tarihi bir gerçeklik değildir, eğitimle pekiştirilen ideolojik bir yapıdır. Ancak asıl sorun, bu tür milli ön yargıların ve yorumların toplumlarca içselleştirilmiş olmalarıdır. İçselleştirmenin sonucu karşımıza, yaşanan bir olayı ve etkilerini 'görmemek' olarak çıkar. 'Milli

kimlik' denen dinamik, hayali geçmişi ve Öteki'ni bize 'doğal' gösterir. Hayali çevremiz ve cemiyetimiz, hakkında tartışılacak bir yanı olmayan, akli selim sahibi herkesin kabul etmesi gereken bir olgu olarak belirir. Yani 'millilik' en doğal bir durum olarak algılandığında, hakkında konuşmak, onu eleştirmek, değiştirmek ve aşmak da söz konusu olmamaktadır. Milli kimliğin en çapraşık yanı, 'görünmüyor' olmasıdır. Milli kimlik taşıyanlar, taşıdıklarını benlikleri sanırlar. Üzerilerine geçirileni içlerinde her zaman taşımış oldukları bir yanları olarak hissederler. Eğitimle onlara aşılınmış olanı, en doğal bir olgu gibi algırlar, ve bunu da kendi inisiyatifleriyle kazandıklarına inanırlar.

Milliliğin ve milliyetçiliğin aşılması bundan dolayı kolay değildir. Zaten stereotip ve ön yargı, ancak sezilmediği durumlarda var olabilir. Görüldüğünde de yok olur. Bu yüzden de 'benim ön yargılarım var' diye bir cümle tarih içinde hiç duyulmamıştır. Ön yargının varlığının bilincinde olduğumuzda o anında yok olur, veya başka türlü söylersek, ön yargı var ise bu bilinç düzeyinde olamaz. 'Ön yargım yok' diyenler ön yargının ne olduğunu anlamamış olanlardır. Ön yargı hep 'bilgi' olarak algılanır. Bu yüzden hepimizin bazı konularda az veya çok, ön yargılı olduğumuzu peşin kabul etmemiz çok yararlı bir başlangıçtır. Sonra 'bilgilerimizi' yeniden ele alıp sorgulamamız işin ikinci aşamasıdır.

Balkanlarda gerekli seminerler

Bu söz konusu zorluklar nasıl aşılır? Bu konuda bir ip ucu anlamında kendi deneyimimden söz edeceğim. Atina Ekonomi Üniversitesinde son altı yıldır MBA düzeyinde [5] İngilizce özel bir kurs verilmektedir. Bu dersleri Balkan ülkelerinde ekonomik alanda çalışmak isteyen kimseler izlemektedir. Benim katkım Yunanistan ve Türkiye ile sınırlıdır. Bu derslerde, doğrudan ekonomiyi ilgilendiren konular dışında şu konular da işlenmektedir: milli önyargılar, 'Öteki'ni stereotip olarak algılanması, milli kimliğin dev aynasında görülmesi, farklılığı tuhaflık olarak görme ve kabul etmeme, ulusal duyarlılıklar, Öteki ile empati nasıl oluşturulur, milliyetçi ideoloji nasıl işler, ulus-devlet neler yapar, vb. Bu çerçevede nelere dikkat edilmesi gerektiği, nelerin bilinç düzeyine çıkarılması ve aşılması gerektiği de dersin temelini oluşturmaktadır. Derslere katılanlar 'Öteki' ile yapıcı ve yararlı bir biçimde çalışabilmeleri için 'Ötekini' ve özellikle kendilerini de anlamalarının gereğini öğreniyorlar.

[6]

Bu seminerlerin çok yararlı olduğuna inanıyorum.

Balkanlar'daki vatandaşların bilinç alanındaki durumlarını açıklamak için yörede iki farklı 'miras'ın bulunduğu anlaşılmalıdır. Yüzyıllarca bir tek devlet çatısı altında ve ortak devlet sınırlarını paylaşarak yaşamış olan yöre halkları doğal olarak bazı ortak özellikler edinmişlerdir. Buna 'gerçek miras' denebilir. Bu miras yöre halklarının çok yanlı ve yararlı bir kazanımıdır. Ancak bu gerçeğin yanı sıra ulus devletler kuruluşlarından başlayarak, milli bir bilinç ve kimlik oluşturma işlevi çerçevesinde 'inanılan' bir mirası da vardır. Buna 'hayali miras' da denebilir. Okullarda öğretilen, müzelerde sergilenen, edebiyatta egemen olan, kısacası toplamca benimsenmiş ve içselleştirilmiş olan *bu* 'inanılan' mirastır, *bu* geçmiştir. On yıllarca yeniden üretilen bu geçmiş ise temelde milliyetçi ideolojinin ürünüdür.

Bu iki farklı miras pratikte iki ayrı yöne bakmaktadırlar. Birincisi yakınlaşmayı sağlayan 'ortaklığa' vurgu yapmaktadır. İkincisi 'farklılığı' ve dolayısıyla dışlamaya vurgu yapmaktadır. Düşmanlıklar, ön yargılar, kuşku ve güvensizlikler ikinci miras anlayışının sonucudur. Belli bir eğitimin ve hayali bir geçmişin yeniden yaratılmasının sonucudur.

Yapılması gereken 'inanılan mirasın' deşifre edilmesi ve 'gerçek mirasın' ortaya çıkarılmasıdır. Milliyetçi ideolojinin engeli de aşıldığında Balkanlar'da sosyoekonomik işbirliği alanları daha da genişleyecektir.

[1] Bu bildirinin temel ilkeleri 'Ethnic Identity and Nation Building: On Byzantine and Ottoman Historical Legacy' başlığı ile başka bir kongrede de sunulmuştur: 'The EU and the Historical Legacy in the Balkans', University Centre St-Ignatius, Antwerp (UCSIA), Kasım 16 -17, 2006. Sonradan R. Detrez ve B. Segaert editörlüğünde *Europe and the Historical Legacies in the Balkans*, başlığı ile Peter Lang (2008) yayınlarından çıkan kitapta da yer almıştır.

[2] 'Tek miras' anlayışını dile getiren tarih ve kimlik projeleri örnekleri olarak iki girişimi hatırlatabiliriz. Yunanistan'da geliştirilmek istenen Antik Yunan mirası mitosu ve Türkiye'de savunulmuş olan ve Orta Asya'yı temel alan Güneş-Dil ve Türk Tarih Tezi girişimleri aşırı 'tek miras' oluşturma örnekleridir.

[3] Bu alanda şu yapıtlara bkz: E. Hobsbawm ve T. Ranger (derl., 1983), *The Invention of Tradition* . J.W. van Henten ve A. Houtepen (derl., 2001), *Religious Identity and the Invention of Tradition* . Ulus-devlet aşamasında merkezi eğitimin rolü için bkz: E. Gellner, *Nations and Nationalism* (1983).

[4] Bu konuda bkz: H. Millas, 'National Perceptions of the Other and the Persistence of Some Images', *Turkish-Greek Relations, The Security Dilemma in the Aegean* adlı yapıtta, derleyenler M. Aydın ve K. İfandis, Norman Stone, Londra ve New York: 2004.

[5] Athens University of Economics and Business, Master of Business Administration (MBA) International Program.

[6] Bu derste H. Millas'ın *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap-Yapma Kılavuzu* (İngilizce basımı: *Do's and Don'ts for Better Greek-Turkish Relations*), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul: 2002 kullanılmaktadır.

